

Проф. Йоана Спасова-Дикова: Развитието на хуманитаристиката – *Conditio sine qua non*

ПУБЛИКУВАНО НА НОЕМВРИ 1, 2020

Кратка информация за изследователя: име, степен, звание, месторабота

Йоана Спасова-Дикова, професор, д-р, Институт за изследване на изкуствата – Българска академия на науките, научен секретар на направление „Културноисторическо наследство и национална идентичност“ – БАН

С какво се занимавате на работното си място? (Ежедневието на един учен) – проекти, изследвания, ...

Ежедневието на един учен театровед, какъвто съм аз, е в архивите, библиотеките, сред книгите, в театъра (понякога е свързано с посещението на театрални фестивали), сред хората, посветили се на театъра и на своята наука, сред студентите и пред компютъра. Разбира се от време на време

ме ученият ходи по научни форуми да сподели резултатите от своите изследвания с други колеги, да чуе за техните проучвания. Прекрасни моменти в нашата работа са представянията на новоизлезли книги – твои собствени, на свои колеги, или на такива, в които си взел участие като съставител, редактор, рецензент. Една от важните дейности е експертната, която включва участия в журита за академично израстване, в журита на театрални фестивали, анонимно рецензиране, даване на становища и експертизи на различни институции, например при изготвяне на стратегически или нормативни документи.

Що се отнася до моята научна дейност, голяма част от изследванията ми са свързани с проучването на българската култура, най-вече в областта на театъра.

През 2020 година приключи един проект към Фонд „Научни изследвания“, на който аз съм ръководител: „Българският ХХ век в изкуствата и културата“. По проекта беше публикувано обемно двуезично издание (на български и на английски език) в две отделни книги, като всяка от тях е по около 650 страници. Има над 330 илюстрации във всяко от изданията. Аз съм автор на част от статиите за театър, съставител и научен редактор. В интердисциплинарното изследване се търсят пресечните точки между различните изкуства в България – му-

зика, театър, изобразителни изкуства, кино, архитектура през ХХ век.

Също така работя и по научната програма с РМС № 577 „Културноисторическо наследство, национална памет и обществено развитие“ (КИННПОР, <https://kinnpor.uni-sofia.bg/>), която беше създадена от учени от 10 звена на БАН и аз също взех участие в изготвянето на програмата като координатор в качеството ми на научен секретар на БАН. Програмата е подкрепена от Министерство на науката и образованието. Ние сме в партньорство с различни университети. Като водеща организация беше определен Софийският университет. Там съм ангажирана с две екипни научни задачи. Едната е свързана с изготвяне на становища за държавните политики в областта на културноисторическото наследство, а другата – с изследване на градската памет в национален, балкански и европейски контекст. Тук отново научните ми разработки са в областта на театралната култура.

Член съм и на екип от „Института за изследване на изкуствата“, който участва в изграждането на Центъра за върхови постижения „Наследство БГ“ (<http://www.nasledstvo.bg/>). Нашата задача е свързана със създаването на исторически компендиум за сценични и екранни изкуства.

През 2020 година един проект „Европейският модернизъм в изпълнител-

ските изкуства и теории. Фигури, процеси. Практики през ХХ век“ (EMPATH), в чиято подготовка взех участие, спечели финансиране по програмата на Европейска комисия – Еразъм+ – Жан Моне, дейности 2020 – Модули, Катедри, Центрове за върхови постижения (ЕАС / A02/2019) https://eacea.ec.europa.eu/erasmus-plus/selection-results/jean-monnet-activities-2020_en. Водеща организация е Югозападен университет „Неофит Рилски“. Проектът е насочен към изграждане на образователна платформа, провеждане на научни изследвания, както и осигуряване на отворен достъп до академичните знания за европейските културни практики от ХХ век, включително в България и в балканския регион. Ще бъде поставен акцент върху театралната култура.

Дългосрочен мой индивидуален проект е свързан с изучаването на актьорското изкуство в България. Този проект е постоянен мой ангажимент и се опитвам всяка свободна минута да работя по него, защото съхраняването на паметта за големите български актьори смятам за своя мисия. Преди няколко години с подкрепата на Министерство на културата публикувах книга, посветена на актьорското изкуство в Народния театър през втората половина на ХХ век „Мелпомена зад желязната завеса“, част I. Народен театър: Канони и съпротиви“. Сега работя по част II, свързана с периода на раз-

мразяване през края на 50-те и 60-те години на ХХ век.

През 2020 година излезе още една книга, за радост отново подкрепена от Министерство на културата, „Актьорът и паметта. Андрей Чапразов“, на която съм съставител и редактор, както и автор на встъпителната студия. Тя е по случай 100 години от рождението на този изключителен български актьор.

В международен план работя по проекти, свързани с изкуството на актьора в дигиталната ера и пост-човешките тела в перформативните изкуства, както и със съвременните трансдисциплинарни подходи за изучаване на изкуствата. Разбира се, опитвам се да поставя основен акцент върху явления от българската култура, защото съм убедена, че призванието на хуманитарните учени е да се грижат за изучаването и съхраняването на националното културноисторическо наследство и националната ни идентичност, за повдигане на националното ни самочувствие..

Какви са научните ви постижения (приноси) и каква е тяхната полза за обществото и икономиката?

Много е трудно човек сам да говори за своите приноси и за ползата от своята работа за обществото. Винаги се радвам, когато колеги, студенти или други читатели споделят своите впе-

чатления от това, което е написано от мен, дори и да критикуват или дават препоръки и съвети.

Много съм благодарна на гилдията на театроведите към Съюза на артистите в България, която досега е отличила с наградата на „Икар“ за критически текст две книги – едната в колектив „История на българския театър, т. 4 – История на българския театър между двете световни войни на XX век“, а другата – мое монографично изследване – „Мелпомена зад желязната завеса“. Също така отново гилдията номинира за „Икар“ една моя студия, подготвена по международен проект „Нови литературни хибриди в епохата на мултимедийно изразяване, пресичане на граници, пресичане на жанрове“, който дискутира създаването на постчовешки сценични хибриди в дигиталната ера. Книгата (на английски език) е публикувана от престижното международно издателство „Джон Бенджаминс“ и с извънредно актуалната си тема получава широк обществен отзвук в международен мащаб.

Нещо, което мога да изтъкна като наше усилие чрез своята дейност да помагаме на хората е кампанията предприета първо от нашия екип за свободен достъп онлайн до нашата книга по проекта „Българският XX век в изкуствата и културата“ по време на извънредното положение, въведено у нас през 2020 година, поради пандемията, предизвикана от коро-

Йоана Спасова-Дикова изнася доклад на конференцията „Актуални проблеми в изучаването на нематериалното културно наследство и прилагането на Конвенция 2003. Приносът на учените от БАН. Зала „Проф. Марин Дринов“ – БАН, 17.10.2019

навируса. После тази инициатива бе подета от Институт за изследване на изкуствата, който временно дари свободен достъп и до други книги за изкуство, а след това по моя идея като научен секретар на направление „Културноисторическо наследство и национална идентичност“ се разгърна в мащабна кампания на всички хуманитарни институти на БАН „Култура

и образование онлайн“ под мотото „Научи нещо ново, докато си вкъщи“. Огромно удоволетворение ни донесоха многобройните отзиви на читатели и зрители (защото имаше и филмчета, образователни игри онлайн, лектории и др.), които се обаждяха, пишяха писма и пр., за да ни благодарят, че им помагаме да преодолеят депресията и самотата в условия на самоизолация и, че сме им дарили радост и удоволствие.

Какво ви мотивира да изберете професията на изследовател?

Първоначално завърших актьорство за драматичен театър във ВИТИЗ (сега НАТФИЗ). Няколко години работих в театъра като актриса. Имам и няколко изяви в киното и телевизията. Играла съм в Народния театър, театър „Възраждане“, а по разпределение (това беше задължително по онова време) бях в Музикално-драматичен театър „Константин Кисимов“ във Велико Търново. Там ме поканиха в университета да водя курсове по Словесно-изпълнителска дейност за студенти от хуманитарните дисциплини. Тогава се запалих по работата със студенти и реших да направя завои към академична кариера. Кандидатствах за аспирантура (тогава така се наричаше докторантурата) в Ленинград, който междувременно стана Санкт-Петербург, Русия. Приеха ме. Завърших те-

атрознание и защитих докторска дисертация. Когато се прибрах, нещата се завъртяха така, че почти веднага започнах да преподавам на хонорар в Софийския университет във Факултета по начална и предучилищна педагогика, но си търсех постоянна работа. Случайно видях в „Държавен вестник“ обява за конкурс за научен сътрудник по театър в Институт за изкуствознание на БАН. Спечелих го и така започна всичко. Може би низ от случайности, а може би съм следвала предначертан път. Не знам.

Какво допринесе за развитието ви като изследовател? (обучение, ръководител, работа в индустрията, стипендия в чужбина, екип, ...)

На първо място атмосферата в Санкт-Петербургския държавен институт за театър, музика и кинематография беше невероятна. В Русия театърът е храм, а актьорите са жреци. Аз бях зачислена към научната секция „Театър“. Театроведите там бяха изключителни професионалисти и фанатични театрални изследователи. По принцип се смята, че Московската театроведска школа е по-теоретична, а Санкт-Петербургската – историческа. Аз имах повече теоретична нагласа. Искях да разработвам методологии, модели, но колегите винаги ми казваха, че няма театрална теория без история. Сега съм им изключително благодарна, защото те ме научиха, че

театралната наука се гради на базата на реални факти, на случващото се, а не чрез конструиране на измислени модели. По отношение на театралното изкуство моделите и типологиите се извличат от практиката. В Русия (за кратко бях и в Москва) събрах и осмислих толкова много материали за театралната теория, история и практика. Участвах в разгорещени дискусии. Ходех по библиотеки, архиви, музеи, концерти, опера, балет и разбира се – театър. Понякога гледахме по две представления на ден. Билети нямаше с месеци занаяпред, но ние имахме студентски карти и ни пускаха безплатно. Седяхме по стълбите в претъпканите салони. Това бяха времена, когато задуха вятърът на промяната. Някои засекретени архиви се отвориха, гостуваха западни театрални трупи, рок-групи, прожектираха се предцензурирани филми, публикуваха се доскоро забранени книги на репресирани писатели от социалистическия лагер, на западни автори, за които по идеологически причини не бяхме чували. Промениха се образователните програми. Вече не изучавахме марксизъм-ленинизъм, а история на философията. Ние жадно поглъщахме всичко това, което за нас беше ново и непознато.

Прибрах се в България твърдо убедена, че трябва да продължа да се занимавам с изследователска и преподавателска дейност, да се потапям

в дебрите на театралното минало, да търся неразгадани тайни, да споделям своите знания с по-младите си колеги. Важна за израстването ми като учен беше специализацията ми в Оксфорд, където се насочих към театралната семиотика и антропология, които станали много модерни дисциплини през края на 80-те и началото на 90-те години. Когато се върнах известно време водех курс по „Театрална семиотика“ в НБУ.

От изключително значение за мен бяха двете ми специализации в Нидерландския институт за академични изследвания. Първия път бях за два месеца, а втория – за половин година. Там се срещнах с учени от цял свят от различни области на социалните и хуманитарните науки. Провеждахме дискусии, изнасяхме лекции, живеехме заедно в един кампус, който наричахме – „Късче от рая“. Ходехме на театър, по музеи, изложби, исторически места. Междувременно ме поканиха в Театралния институт на Амстердамския университет, където преподавах две години „Актьорски теории от древността до днес“, но по семейни причини се наложи да се върна в България.

Напоследък много ценя екипната работа по проекти. Така се случи, че сега работя повече по интердисциплинарни проекти с колеги от различни области, дори от точните науки. Това е изключително ползотворно. Според

мен бъдещето на науката е в интердисциплинарността, даже в трансдисциплинарността – термин, с който най-просто казано се обозначава съвместната работа между учени от социалните и хуманитарни науки (Social Sciences and Humanities – SSH) с учени от природните и математическите науки (Science, Technology, Engineering and Mathematics – STEM).

Какви проблеми срещат учените във вашата област (за професионалното си развитие и в работата си)?

Много се говори, че у нас за наука се отделят много по-малко средства в сравнение с други страни. Аз няма да давам статистически данни, но това е факт. Особено маргинализирани са хуманитарните науки, където се дават доста повече пари за образование, отколкото за наука. Принципно научен център на хуманитаристиката в България е БАН (в университетите приоритет е образованието, а не науката и това е разбираемо). В системата на БАН има осем хуманитарни института. Нашите заплати са изключително ниски. Те варират за всички позиции от минималната работна заплата и не стигат до 1000 лева месечно за професорите. Ние по-възрастните сме се примирили, защото за повечето от нас работата е призвание, но оттук следва един огромен проблем – изти-

чане на мозъци, липса на кадри и на млади учени. Младите хора не искат да се обрекат на науката и да получават мизерни заплати. Те просто бягат. Следващият Ви въпрос е какво трябва коренно да се промени в България по отношение на науката. Именно политиките, свързани с привличането на млади учени, е нещото, което трябва задължително да се промени. Напоследък се предприемат мерки в тази посока, за което ще кажа няколко думи след малко.

Особено критично е положението с желаещите да се занимават с наука в областта на изкуствата. Повечето млади хора предпочитат да правят изкуство, да творят, а не да го изследват. В академиите по изкуствата стигат до бакалавърска степен и не продължават повече. В момента се мисли за възможности за откриване на магистърски програми към научните институти на БАН.

През последните години се появи и още един сериозен специфичен проблем за хуманитарните науки, свързан с неистовата надпревара за наукометрични показатели. Това също трябва някак да се промени.

Какво, според Вас, трябва коренно да се промени в България по отношение на науката?

Вече споменах за две необходими промени у нас по отношение на нау-

ката и искам да се спра на това малко по-подробно, но ще започна с фундаменталния проблем, който е свързан с отношението на държавата и на обществото към науката, а то варира от лошо до безразлично. Много рядко се осъзнава необходимостта от научни разработки, особено в областта на хуманитарните науки. Въпросът обикновено е: „А вие там учените в БАН какво точно правите?“ За интересувашите се отговорът е в посока на това, че ние хуманитаристите основно пишем книги, енциклопедии, речници. Това са нашите постижения. Самото откриване на някакво ново явление, артефакт, археологически експонат и пр. не е наука. Тези открития трябва да бъдат описани, анализирани и осмислени като значимост в контекста на културноисторическото ни наследство както в национален, така и в световен мащаб. Докато пъзелът се сглоби и се очертае някаква картина, минава много време. Темповете са бавни, а резултатите – оспорими. Вероятно поради това има известно недоверие в състоятелността на хуманитарните науки, дори от страна на колегите учени от природните и математическите науки. Тези обществени нагласи трябва да се променят, което е изключително трудно. Би следвало да се осъзнае, че хуманитарните науки не гонят бързи резултати, а дългосрочни стратегически цели за културното развитие на нацията. Те са важни

най-вече за опазване на културноисторическото наследство, националната памет и самочувствие и за изграждане на общонационални ценности. Искам да припомня, че Българското книжовно дружество, което е първото научно учреждение у нас, чийто правоприменик е БАН, посочва в Устава си от 1869 г., че основна цел е: „да разпространява всеобщото просвещение у българския народ и да му показва пътя към неговото вещественно обогатяване“.

Един от пътищата за утвърждаване на обществения престиж на науката, които се припознават днес, е оценката на научната дейност, с което да се докаже, колко важна е тя за обществото и, че си заслужава инвестициите. У нас от няколко години се разработват наукометрични показатели. Те обаче по-скоро са количествени и не дават информация за качеството на научния продукт. В надпреварата за повече количествени данни се стига до разрыв между различните направления в науката, между „физици“ и „лирици“, защото засега те се измерват с един аршин, който не е в полза на хуманитаристиката. Тези, казано условно, две области на познанието, защото те са много повече, са практически несравними. Нещото, което трябва да се промени е да се разработят специфични критерии, както на международно, така и на национално равнище. Вече от няколко години в

Национален център за информация и документация (НАЦИД) се изготвят национален референтен списък, списък на реферирани и индексирани издания, регистър на академичния състав. Това задължително трябва да се прави на национално ниво, но изисква време. Въпреки че се подготвя, с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“, все още няма национален указател за цитируемост на публикации от български автори, което е особено необходимо за обществените и хуманитарните науки, където все още няма подходящи бази данни, сравними с Web of Science и SCOPUS, обслужващи предимно природните и математическите науки. По отношение на измерването на постиженията на хуманитариската и доказването на ползата ѝ за обществото има много нерешени проблеми. Лично аз като научен секретар на БАН се включвам в различни европейски проекти за разработка на единна система за оценка на социалния принос на обществените и хуманитарните науки в национален и в европейски мащаб. Единият беше в рамките на европейската програма COST на рамкова програма „Хоризонт 2020“. Първият етап приключи и се търси финансиране. Нарича се „Европейска мрежа за оценка на изследванията в областта на социалните и хуманитарни науки“ (ENRESSH) <https://enressh.eu/>. Другият подобен проект „Предизвикателства пред бъдещето

на социалните и хуманитарни науки“ стартира тази година. Той е насочен към страните от Централна и Източна Европа и в него участват и няколко български учени от различни области на социалните и хуманитарни науки с координатор Център за академични изследвания – София. Амбицията е да се разработи национална специфична база данни за количествена и качествена оценка на статуса на социалните и хуманитарни науки у нас и в Европа. Вече казах, че са необходими промени и по отношение на привличане на млади учени. През последните години бяха стартирани програми за млади учени, целево финансирани от държавата, което дава резултати. Проблемът е, че докато траят програмите младите учени са доволни и се включват в научната работа, но после, ако им се отвори възможност, си търсят по-високо платена работа у нас и в чужбина, често извън научната сфера.

Трябва ли да се говори за наука и защо?

Хуманитаристиката на първо място е съзидание, градеж. Трябва от отломки да се построи здание. Пътят към действителните научни постижения е дълъг, мъчителен. Тази детективска работа отнема години. Често това е самотно занимание и когато достигнеш до резултата не знаеш как точно това да стане обществено достояние.

В днешния глобален свят, където сме заляти от информация, популяризирането на науката е задължително. Един от критериите даден проект да бъде подкрепен е разпространението на резултатите. Тук на помощ идват медиите. Тяхната власт да поддържат и внушават ценности е огромна. През последните години част от журналистите се насочиха по-интензивно към популяризиране на резултатите от научната работа. В тази връзка БАН възобнови една своя награда за журналисти за обективно и точно отразяване на дейността и научните постижения на БАН в средствата за масово осведомяване, с което ние учените искаме да изразим своята благодарност към журналистите за подкрепата.

На 12.10.2020, когато БАН празнува 151 години от основаването на Българското книжовно дружество, наградата за 2019 г. беше връчена в четири категории. В категория „Печатни медии“ награда получи Ярослава Прохазкова от вестник „24 часа“. За „Електронни медии“ беше отличен Кирил Вълчев, автор и водещ на предаването „Седмицата“ по Дарик радио. **С радост искам да отбележа, че в категория „Онлайн медии“ наградата напълно заслужено беше присъдена на Петър Теодосиев от вашето онлайн списание „Българска наука“, за системно популяризиране на науката в България и дейността на**

БАН. Със специалната награда за цялостно дългогодишно отразяване на дейността на БАН бе отличен екипът на предаването „История.BG“ на Българската национална телевизия.

Науката трябва да бъде не само развивана. За нея трябва да се говори. Въпросът е реторичен.

Ще завърша с популярен цитат на един от основателите на БАН проф. Марин Дринов. Той е убеден, че „без помощта на науката един народ никога не би достигнал да има значение за цялото човечество!“

Развитието и популяризирането на науката и на хуманитаристиката, която изучава езика, мисленето, вярванията, обичаите, изкуството, миналото, културата на човечеството е *Conditio sine qua non* за съвременното общество, което живее в дигиталната ера на един глобализиращ се свят.